

راهیابی خطا در عنوان کتاب

سید حسن فاطمی

عنوان و نامی که مؤلف برای اثر خویش انتخاب می‌کند از اهمیتی خاص برخوردار می‌باشد. نگارنده در این مقاله به گوشه‌هایی از لغزشها و اشتباهاتی که در عناوین بعضی از کتابها به چشم می‌خورد اشاره کرده است.

* **آداب الخواص**، ابوالقاسم حسین بن علی (م ۴۱۸)

سید اعجاز حسین در کشف الحجب، صفحه ۳۳ کتاب فوق را این گونه معرفی کرده است. حال آنکه نویسنده در فهرست آثارش آن را **آداب الخواص معرفی می‌کند**!

* **الأربعین فی إمامة الأئمة الطاهرين**، مولی محمد طاهر

قمی (م ۱۰۹۸)

این کتاب در سال ۱۴۱۸ ه.ق. تصحیح و با عنوان فوق به چاپ رسیده است. باید توجه داشت که وجهی برای منصوب یا مجرور بودن «الأربعین» وجود ندارد. از سوی دیگر اگر «الأربعون» باشد، سجع عنوان کتاب به هم می‌خورد.

ظاهراً نام درست این اثر، کتاب **الأربعین فی إمامة الأئمة الطاهرين** است. چنانچه شیخ حر عاملی در **أمل الآمل**، جلد دوم، صفحه ۲۷۷ (تحقیق سید احمد حسینی) لفظ «کتاب» را ذکر کرده است. نویسنده در مقدمه می‌نگارد: «سمّيته الأربعین فی إمامة الأئمة الطاهرين». احتمالاً کلمه «کتاب» افتاده است.

قابل ذکر است که شیخ حر عاملی و شیخ آقا بزرگ تهرانی نام دقیق کتاب را ذکر نکرده‌اند. شیخ حر عاملی در **أمل الآمل** می‌نگارد: کتاب **الأربعین فی فضائل أمير المؤمنين و إمامة الأئمة الطاهرين عليهم السلام**. در ذریعه، جلد اول، صفحه ۴۱۹ **الأربعون** حدیثاً و دلیلاً فی **إمامة الإمامة الطاهرين عليهم السلام** نامیده شده و در همان جلد، صفحه ۴۳۴ می‌نگارد: **الأربعون دليلاً لإمامة أمير المؤمنين و الأئمة المعصومين عليهم السلام**.

* **الإقبال بالأعمال الحسنة فيما يعمل مرة في السنة**، ابن

طاووس

روشن است که «يُعمَل» به صیغه مجهول درست است.

* **الإقتصاد الهادي إلى طريق الرشاد**، شیخ طوسی (م ۴۶۰)

گذشته از اینکه نباید برای همزه وصل علامت همزه قطع (ء) گذارد، چنین عنوانی برای کتاب درست نیست. شیخ طوسی در کتاب فوق، نامی از این اثر به میان نیاورده است؛ اما در فهرست (تحقیق سید محمد صادق بحر العلوم، ص ۱۶۱) آن را این گونه می‌نامد: **الاقتصاد فيما يجب على العباد**. در ذریعه نیز به اشتباه از آن این گونه نام برده شده: **الاقتصاد الهادي إلى طريق الرشاد فيما يجب على العباد** و در پایان برخی از نسخه‌های خطی چنین معرفی شده: **الاقتصاد الهادي إلى طريق الحق و سبيل الرشاد**.^۲

* **أنوار الهدى في تحقيق البداء**، سلیمان بن عبدالله ماحوزی

(م ۱۱۲۱) سید اعجاز حسین در کشف الحجب چنین نامی را برای کتاب فوق ذکر می‌کند؛ اما نویسنده در اجازه‌ای به محمد رفیع بیرمی در تاریخ ۱۱۱۱ کتاب خود را **إعلام الهدى في مسألة البداء** معرفی می‌کند.^۳

همچنین سلیمان ماحوزی در فهرست آل بویه و علماء البحرين،

صفحه ۷۸ از **إعلام الهدى في مسألة البداء** نام می‌برد.

* **تفسير كنز الدقائق**، میرزا محمد مشهدی (م حدود ۱۱۲۵)

اولاً کلمه «تفسیر» جزء عنوان کتاب نیست. اضافه کردن این گونه کلمات، دست کم فهرست نگاری را با مشکل مواجه می‌کند. ثانیاً همان گونه که نویسنده در مقدمه می‌گوید، نام کامل کتاب، **کنز الدقائق و بحر الغرائب** است و ضروری است نام کامل کتاب روی جلد نوشته شود.

شیخ آقا بزرگ در ذریعه، جلد ۱۸، صفحه ۱۵۱ می‌گوید: بعضی

به اشتباه از آن به **کنز الحقائق و بحر الدقائق** نام برده‌اند.

* **تهذيب الأحكام في شرائع الاسلام**، شیخ طوسی (م

۴۶۰)

ابن شهر آشوب در **معالم العلماء**، صفحه ۱۱۴ (تحقیق سید

تفسیر کنز الدقائق

للمفسر الكبير والمحقق الفقيه
المعالي العارف
الشيخ العلامة محمد باقر
المرعشي النجاشي
القمي
مؤسس مدرسة الإمامية
العلمية
بمطبعة المصطفويين
بمطبعة المصطفويين

محمد صادق بحر العلوم) از این کتاب به صورت فوق نام می‌برد؛ اما خود شیخ در فهرست، صفحه ۱۶۰ و استیصار، جلد ۱، صفحه ۲ (تحقیق سید حسن موسوی خراسان) از آن به تہذیب الأحکام نام برده است. در رجال نجاشی، صفحه ۴۰۳ (تحقیق سید موسی شبیری زنجانی) نیز آن را تہذیب الأحکام نامیده است.^۴

* روح القرآن، حسن بن یوسف حلی (م ۷۲۶)

این گونه عنوانهای من در آوردی از نظر کتاب شناسی به هیچ وجه پذیرفته نیست. خود نویسنده، کتاب را در مقدمه، خلاصه الأقوال في معرفة الرجال في مگذشته «حلی» به ضم حاء را در منابع معتبر نیافتیم.

* روح القرآن، سید محمد عباس موسوی

نام درست کتاب، روائح القرآن است که در کشف الحجب، صفحه ۲۹۴ به اشتباه به صورت فوق ضبط شده است.^۵ عنوان کامل کتاب چنین است: روائح القرآن في فضائل أئمة الر حمن. بنابراین «روائح» با وزن عنوان کتاب تناسب دارد.

* الروضة الزهراء في تفسير فاطمة الزهراء (س)، ابو سعید محمد بن احمد نیشابوری

چنین عنوانی را شیخ حر عاملی از فهرست شیخ منتجب الدین در أمل الآمل، جلد ۲، صفحه ۲۴۰ نقل کرده است. از ظاهر عنوان برمی آید که محتوای کتاب، شامل تفاسیر نقل شده از حضرت زهرا (س) بر قرآن کریم است.

* الروضة الزهراء في تفسير فاطمة الزهراء (س)، ابو سعید محمد بن احمد نیشابوری

نویسنده کتاب، جد ابو الفتح رازی می‌باشد. وی در تفسیر خود، در تفسیر سوره آل عمران دو حدیث درباره مناقب حضرت زهرا (س) از کتاب فوق نقل می‌کند و تصریح می‌کند که این اثر در موضوع مناقب حضرت زهرا (س) است. بنابراین نام درست کتاب، الروضة الزهراء في مناقب فاطمة الزهراء می‌باشد.^۶

* شرح النظام، نظام الدین حسن بن محمد نیشابوری معروف به نظام اعرج (م ۹۰۰)

الف - لقب نویسنده «نظام الدین» و «نظام اعرج» است. پس حرف نون در «نظام» باید مکسور و حرف ظ بدون تشدید باید باشد. بنابراین شرح النظام درست است.
ب - «شرح» مجرور به حرف جر است نه مرفوع.

* العناوين، میر عبدالفتاح مراغه‌ای (م ۱۲۵۰)

عبارت نویسنده در مقدمه، ظهور در این دارد که وی کتاب را عناوین الأصول نامیده است.

* غایة الآمال، محقق رشتی

در اعلام المکاسب، صفحه ۱۷ از حاشیه محقق رشتی بر مکاسب شیخ انصاری با عنوان غایة الآمال نام می‌برد که ظاهراً صحیح نیست. توضیح اینکه محقق رشتی حاشیه مختصر غیر مدوئی - و طبعاً بدون نام - بر مکاسب نگاشته است. این حواشی توسط بعضی از شاگردان او جمع آوری و تدوین شده و در خاتمه کتاب غایة الآمال (حاشیه محقق مامقانی بر مکاسب) چاپ شده است.^۷

* قواعد الأحکام، علامه حلی (م ۷۲۶)

نویسنده در مقدمه تصریح می‌کند که نام کتاب، قواعد الأحکام في معرفة الحلال و الحرام است و باید نام کامل کتاب روی جلد نوشته شود.
* قواعد الفقہیة، میرزا حسن موسوی بجنوردی

رِجَالُ الْعُلَمَاءِ الْحَلِيِّ

تأليف

المحسن بن يوسف بن علي بن القاسم الحلبي
المعروف بالعمود
المتوفى سنة ٧٢٦ هـ والقبول ٧٢٦ هـ
مصححة عن نسخة
العلامة الجليل السيد محمد صادق بحر العلوم

الطبعة الثانية

ولها زيادات مهمة على الأولى
١٣٨١ هـ - ١٩٦١ م
مطبوعات
علمية بجنوردية الهند

القواعد الفقهية

تأليف

سماحة العلامة العظمى جليل القدر
السيد ميرزا حسن الموسوي بجنوردی
القاسم

الجزء السابع

روشن است که «الفقهية» صفت «القواعد» است و باید در اعراب از آن پیروی کند و مرفوع باشد نه مجرور. ناگفته نماند که در صفحه اول کتاب این گونه ضبط شده؛ ولی روی جلد، اعراب الفقهية نوشته نشده است.

* کتاب الخلاف، شیخ طوسی (م ۴۶۰)

نام درست کتاب فوق، مسائل الخلاف است. چنانچه در فهرست، صفحه ۱۶۰ از کتاب خود این گونه یاد می کند.

* کشف الحجب و الأستار عن أسماء الكتب و الأسفار، سید اعجاز حسین (م ۱۲۴۰)

در الکرام البررة، جلد ۱، صفحه ۱۴۹ «عن وجه الكتب» نوشته شده. در أعيان الشیعه، جلد ۳، صفحه ۴۶۷ کشف الحجب عن أسماء المؤلفات و الكتب معرفی شده. اما نویسنده در مقدمه، از کتاب خود این گونه نام می برد: کشف الحجب و الأستار عن أحوال الكتب و الأسفار.

* لباب الأبواب في ألقاب الأطباء، مولى حبيب الله شريف كاشاني

شیخ آقا بزرگ در ذریعه، جلد ۱۸، صفحه ۲۷۷ این گونه از کتاب فوق نام می برد؛ اما در مقدمه و خاتمه کتاب، لباب الألقاب في ألقاب الأطباء نامیده شده است. گویا نقل آقا بزرگ صحیحتر است.^۸

* اللّعة الدمشقية، شهيد اول (م ۷۸۶)

کتاب شامل متن اللّعة الدمشقية في فقه الإمامية در بالای صفحات و در ذیل آن، متن الروضة البهية في شرح اللّعة الدمشقية آمده است. جا داشت عنوان کامل هر دو کتاب و نویسنده آنها روی جلد نوشته می شد.

* محامل الإعجاز، سليمان بن عبدالله بحراني (م ۱۱۲۱)

شاگرد نویسنده، عبدالله سماهيجی در اجازه اش و محدث بحرانی در لؤلؤه - برخلاف کشف الحجب، صفحه ۴۹۲ - این کتاب را مخائل الإعجاز نامیده اند.^۹

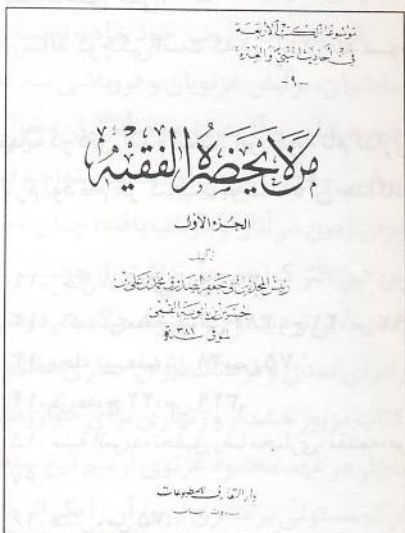
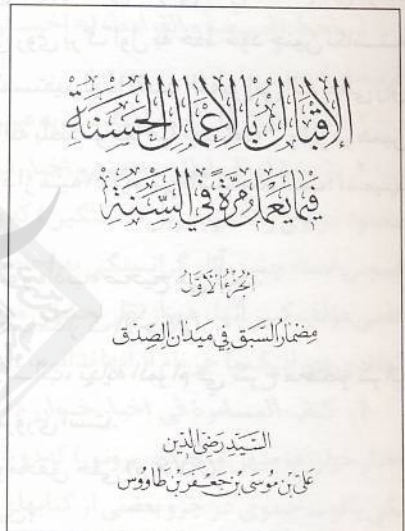
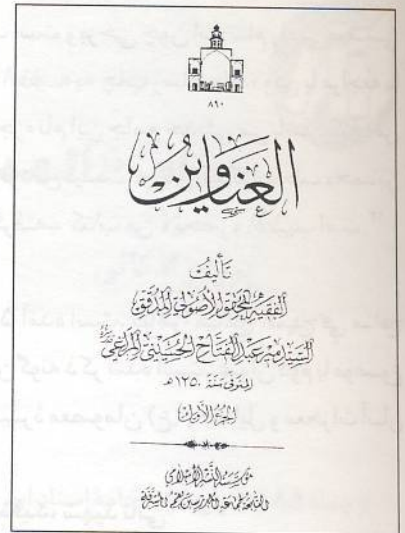
* مصادقة الإخوان، شيخ صدوق (م ۳۸۱)

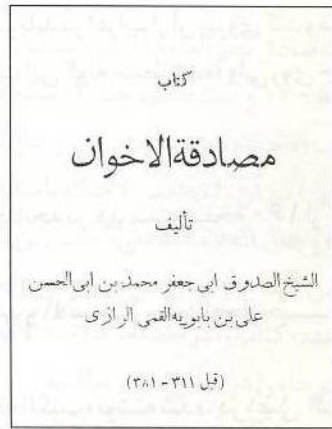
در موارد متعدد در این کتاب بی واسطه از محمد بن یحیی عطار و علی بن ابراهیم بن هاشم قمی و سعد بن عبدالله اشعری روایت شده است. در حالی که هیچ کدام آنها از مشایخ شیخ صدوق نیستند. با اینکه گاه با لفظ «حدثني» روایت شده که در بی واسطه بودن صراحت دارد. شیخ صدوق در آثار دیگر به واسطه پدر یا دیگران از آنها روایت می کند.

اما بنا به نقل شیخ طوسی و نجاشی، پدر شیخ صدوق کتابی به نام الإخوان داشته است.^{۱۰} شیخ صدوق نیز کتابی به نام مصادقة الإخوان نگاشته^{۱۱} که به ما نرسیده است. در واقع کتابی که به نام مصادقة الاخوان چاپ شده و به این نام شهرت یافته همان الإخوان تألیف علی بن بابویه پدر شیخ صدوق است و سه راوی مذکور، مشایخ اویند.^{۱۲}

در خور توجه است که اگر این کتاب از شیخ صدوق باشد، تمام روایات فراوانی که به واسطه آن سه تن نقل شده مرسل خواهند بود؛ زیرا واسطه میان شیخ صدوق و آنها افتاده است. اما اگر نویسنده آن علی بن بابویه باشد - که چنین است - آن روایات از این جهت قابل خدشه نیستند.

* من لا يحضره الفقيه، شيخ صدوق (م ۳۸۱)

عنوان فوق، عنوانی معروف برای آن کتاب است و برخی چون ابن نام را بی معنی دانسته‌اند، آن را با عنوان فقیه من لایحضره الفقیه به چاپ رسانده‌اند؛ ولی با مراجعه به مقدمه کتاب به دست می‌آید که لفظ «کتاب» جزء نام این جامع حدیثی می‌باشد. کتاب من لایحضره الفقیه یعنی کتاب کسی که فقیهی نزدش نیست. چنان که کتاب طبّ محمد بن زکریای رازی - که صدوق نام کتابش را از آن گرفته - کتاب من لایحضره الطیب است.^{۱۳}

*** مناهج المنهج، قطب الدین کیدری**

عنوان فوق در کشف الحجب، صفحه ۵۵۷ آمده است. ظاهراً مباحث المنهج فی مناهج الحجج صحیح است؛ چنان که در روضات این گونه ذکر شده است. عنوان دوم با موضوع کتاب مناسب است؛ زیرا کتاب در موضوع سیره معصومان (ع) و فضایل و معجزات آنان است.^{۱۴}

*** منیة المرید فی آداب المفید و المستفید، شهید ثانی**

نسخه‌ای خطی از منیة المرید به شماره ۱۰۱۷ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران نگهداری می‌شود که پایان کتابت آن به تاریخ ۲۳ جمادی الاولی سال ۹۵۴ یعنی دو ماه پس از اتمام تألیف آن باز می‌گردد. شهید ثانی روی برگ اول به خط خود چنین نگاشته است: «کتاب منیة المرید فی آداب المفید و المستفید لهذا العبد الفقیر إلى الله تعالی زین الدین علی بن أحمد الشامی العاملی - عامله الله بلطفه و عفا عنه بفضلہ». ^{۱۵} و نیز در همین نسخه که صحیحترین و معتبرترین نسخه موجود از منیة المرید می‌باشد آمده است: «سمیتهَا منیة المرید فی آداب المفید و المستفید». ^{۱۶}

بنابر این لفظ «آداب» در عنوان کتاب اشتباه و «آدب» صحیح می‌باشد.
* **نهایة المرام، سید محمد بن علی (صاحب مدارک الأحکام)**

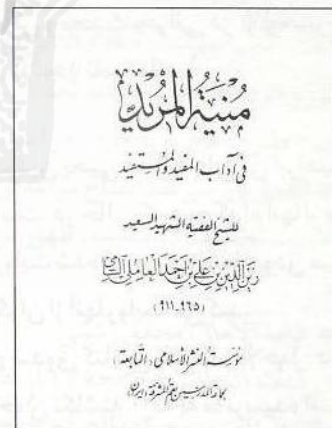
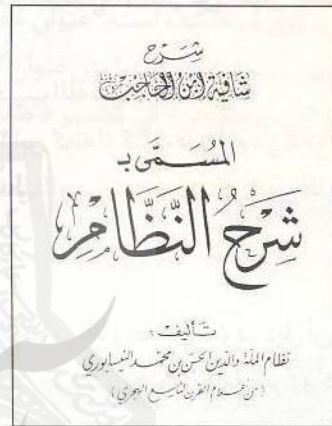
چنانچه در مقدمه تحقیق شده، نام کامل کتاب، نهایة المرام فی شرح مختصر شرائع الإسلام است که آوردن نام کامل، روی جلد ضروری است.

*** النهایة و نکتها، ۳ جلد، شیخ طوسی و محقق حلی (م ۶۷۶)**
این کتاب در واقع در بردارنده سه کتاب است:

۱. النهایة فی مجرد الفقه و الفتاوی، تألیف شیخ طوسی.
۲. نکت النهایة یا حل مشکلات النهایة، تألیف محقق حلی.
۳. المسائل المصریة، تألیف محقق حلی. (رساله کوچکی است که در پایان جلد سوم آمده است.)

متن نهایه در بالای صفحه و متن نکت النهایه در ذیل آمده است. این گونه نام گذاری برای کتاب، هیچ توجیه کتاب شناسی ندارد. لازم بود نام هر کتاب با نویسنده آن جداگانه روی جلد ذکر می‌شد.

۶. ر.ک: ذریعه، ج ۱۱، ص ۲۹۴.
۷. مجله نور علم، ش ۱۹، ص ۷۳.
۸. مقدمه غایة المراد، ص ۳۸۷.
۹. ذریعه، ج ۲۰، ص ۱۳۷.
۱۰. الفهرست، شیخ طوسی، نجف، ص ۱۱۹؛ رجال النجاشی، تحقیق سید مویسی شمیری ۶۷.
۱۱. رجال النجاشی، ص ۳۹۰.
۱۲. ر.ک: ذریعه، ج ۱، ص ۳۸۲ و ج ۲۱، ص ۹۷.
۱۳. مجله نور علم، ش ۲۱، ص ۷۵.
۱۴. ذریعه، ج ۲۲، ص ۳۴۹.
۱۵. منیة المرید، تحقیق رضا مختاری، مقدمه، ص ۶۷.
۱۶. همان، ص ۷۵.

پی‌نوشت:

۱. ذریعه، ج ۱، ص ۱۸ و ۳۸۷.
۲. ر.ک: مقدمه غایة المراد، تحقیق رضا مختاری، ص ۳۶۷.
۳. ذریعه، ج ۲، ص ۲۴۲ و ۴۴۸.
۴. ر.ک: مقدمه غایة المراد، ص ۳۷۲.
۵. ذریعه، ج ۱۱، ص ۲۵۵ و ۲۶۵.